

УДК 164.031

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v052.2024.3>**Ю. Г. Борейко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0786-8764>*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри політології та публічного управління
Волинського національного університету імені Лесі Українки***Т. В. Федотова**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1975-9925>*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та клінічної психології
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

СУЧАСНА ТЕОРІЯ АРГУМЕНТАЦІЇ У ПЛОЩИНІ НЕФОРМАЛЬНОЇ ЛОГІКИ

Постановка проблеми та її значення. Розвиток сучасного суспільства супроводжується викликами, які вимагають розв'язання складних завдань, що потребує використання не лише теоретичних знань, а й пошуку практичних відповідей на поставлені запитання. Сказане стосується, зокрема, теорії аргументації, використання якої в різних галузях знань свідчить, з одного боку, про застосування теорії аргументації в різних сферах людської життєдіяльності, з іншого – про міждисциплінарний характер теорії аргументації і формування нових підходів до її дослідження. Несталий характер комунікації потребує, поряд із формальними, використання неформальних методів аргументації, адже в численних життєвих ситуаціях недостатньо оперувати правильними судженнями та умовиводами згідно основних законів логіки.

Аналіз досліджень та публікацій. Виникнення неформальної логіки як окремого напрямку в межах логічного знання зумовило появу численних наукових підходів щодо цієї проблематики. Аналіз аргументації як предмету неформальних досліджень і критика універсального характеру методів формальної логіки започатковані у працях С. Тулміна [16] і Х. Перельмана й Л. Ольбрехтс-Титеки [15]. З огляду на предмет логіки як оцінку міркування і аргументації дослідники акцентують увагу на зв'язку неформальної логіки з логічним знанням [7]. Неформальна логіка розглядається як галузь логіки, що розробляє стандарти, критерії та процедури для інтерпретації, оцінювання і побудови міркувань та аргументацій, виражених природною мовою [12]. Неформальну логіку вчені аналізують як сукупність течій у сучасній теорії аргументації, спрямованих на аргументативне міркування з метою переконання співрозмовника в істинності своєї точки зору [1]. В розрізі аргументації досліджуються й новітні підходи до формальної і неформальної логіки [2].

Важливе значення має акцент як на формальних, так і неформальних підходах у теорії аргументації [10]. У перспективі комунікативної раціональності розвивається теорія, згідно якої від координації суб'єктами дій, спрямованих на досягнення згоди, залежить раціональна прийнятність обґрунтованості вимог до проблемного питання чи ситуації [9]. У контексті розвитку сучасної логіки обґрунтовується співвідношення логіки і теорії аргументації [3]. Предметом дослідницької уваги є питання неформальної логіки, теорії аргументації, раціональності аргументації [5], а також переосмислення аргументації як сучасної розумової форми комунікації [4].

Як бачимо, праці вчених характеризуються широким спектром методологічних підходів щодо неформальної логіки. Увага акцентується на проблемах термінології, визначення неформальної логіки, обґрунтуванні неформальних критеріїв оцінки аргументації, поясненні необхідності інтеграції формальних і неформальних підходів тощо. Водночас детального дослідження потребують комунікативні характеристики нової теорії аргументації.

Мета статті полягає у з'ясуванні комунікативного потенціалу сучасної теорії аргументації під кутом зору неформальної логіки.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з середини ХХ ст., стало очевидно, що розвиток математики зумовив перехід логіки на рівень теоретичних аргументів. Формальна логіка досягла успіхів у питаннях, пов'язаних із розв'язанням логічними методами парадоксів теорії множин, побудовою формально-логічних обчислень, зведенням математики до логічного аналізу. Проте ці зрушення у формальній логіці не стосувалися гуманітарної сфери, адже система аргументації, яка застосовується в точних науках, не є релевантною для гуманітарних наук, в основі яких лежить ціннісний підхід. Постала необхідність створення нової логіки, яка включала б не іде-

альні конструкти, а пов'язані з людським життям конкретні ситуації.

Поширення теорії аргументації у нових сферах, які не обмежуються формально-логічним мисленням, зумовило потребу тематизації прагматичного аспекту логіки, а також риторичних фігур, які надали б їй модусу комунікативної реальності. У зв'язку з цим на становлення нової теорії аргументації значною мірою вплинули аналітична філософія, філософія мови, герменевтика. Іншими словами, усвідомлення необхідності створення теорії аргументації в рамках неформальної логіки спричинене зміною парадигми у розвитку філософії в середині XX ст. За оцінкою вчених, дослідження сучасної теорії аргументації з токи зору зміни парадигми у філософії з модерно на постмодерну має актуальне значення для з'ясування питання підґрунтя аргументації в комунікації [4, с. 113].

Як критики домінування формальної логіки, що стояли біля витоків неформального підходу до аргументації, Х. Перельмана і Л. Ольбрехтс-Тітека мали на меті відродити логіку Аристотеля, а також обґрунтувати її актуальність, що виявляється через вплив на сучасні науку та світогляд. Х. Перельману належить ідея створення теорії аргументації – нової риторики. об'єктом якої, на думку дослідників, є дискурсивні засоби, що сприяють появі чи підсиленню співчуття щодо думки, висунутої для схвалення [15].

У сучасній теорії аргументації дослідники вбачають низку теоретичних і емпіричних, аналітичних і практичних, нормативних і описових, формальних і неформальних напрямків досліджень, тобто сукупність різноманітних течій, предметом вивчення яких є аргументативне міркування, що характеризується природною мовою, діалогічністю, практичним спрямуванням, контекстуальною залежністю засновків та висновку [1, с. 36]. З цієї причини дискурс неформальної логіки характеризується термінологічною невизначеністю щодо основних понять, які використовуються у процесі обговорення цієї проблематики.

До категорії неформальних досліджень належать, зокрема, американська традиція вивчення комунікації та риторики, різнопланові лінгвістичні підходи, прагматичний підхід, неформальна логіка тощо. Численні підходи до тлумачення неформальної логіки співвідносяться з теоретичними і практичними аспектами теорії аргументації, тому розглянемо розмаїття визначень терміна «аргументація».

Так, окреслюючи предмет теорії аргументації, вчені розуміють під аргументацією активність соціального, інтелектуального та вербального характеру, покликану виправдати або спростувати твердження, яке включає низку висловлювань, і спрямована на схвалення аудиторії [6, с. 7].

Під аргументацією розуміють практику, у якій позиція агента відхиляється, піддається сумніву або критикується іншим агентом, натомість пропонується інші аргументи, які також зазнають критики, і так триває доти, доки не розв'язуються суперечка чи розбіжності у поглядах [17, с. 168]. Аргументацію як предмет неформальної логіки дослідники вважають тип дискурсу, в якому автор висловлює точку зору, пропонуючи один або декілька аргументів на її підтримку [11, с. 5–101]. В аргументації вбачається комунікативна активність продукування чи обміну підставами для підтримки тез або захисту позиції, зокрема в ситуації незгоди або сумніву [13].

Деякі підходи, що осмислюють сутність аргументації як ключового поняття теорії аргументації варто розглянути детальніше. Діалектичний підхід до аналізу аргументації, до вона тлумачиться з позицій процедури обговорення, виник у 70-х рр. XX ст. Послідовники цього підходу стверджують, що в процесі обговорення проблеми сторони відстоюють позиції на основі правил раціональної дискусії, що залежить від відповідності процедури обговорення формальним і матеріальним критеріям прийнятності. Представники діалектичного підходу обстоюють ідею прагматичної логіки, що полягає в необхідності розробки чітких правил, дотримання яких у раціональній дискусії забезпечує обґрунтовані висновки. В такій ідеальній моделі дискусії дослідники виокремлюють стадії обговорення, які проходять учасники для подолання розбіжностей – початковий етап, протистояння, аргументація і заключний етап. На етапі протистояння виявляються розбіжності учасників дискусії, натомість стадія аргументації покликана усунути різницю на рівні думок. Для цього необхідно визначити відправні точки у позиціях співрозмовників, узгодити правила обговорення і встановити види пропозицій, які можуть бути використані в аргументації. Стадія аргументації характеризується захистом пропонента своєї точки зору шляхом висунування аргументів, спрямованих проти заперечень чи сумнівів. Заключний етап обговорення присвячений оцінці сторонами ступеня розв'язання їхніх первинних розбіжностей в думках і на користь кого із співрозмовників. Ця модель дискусії дає змогу визначити характер розподілу мовних актів, що відіграють конструктивну роль на різних стадіях врегулювання розбіжностей [6].

У розвитку теорії аргументації вагому роль відіграв німецький філософ Ю. Габермас, досліджуючи раціональність дискурсу. Мислитель переконує, що поняття аргументації слід досліджувати в рамках неформальної логіки, адже дедуктивні висновки чи емпіричні очевидності не можуть змусити до досягнення згоди в теоретич-

них або морально-практичних питаннях. Аргументи, які мають силу примусу на підставі відношень логічного слідування, не означають чогось субстанційно нового. Якщо ж аргументи мають субстанційний зміст, вони ґрунтуються на досвіді й потребах, які зазнають різноманітних інтерпретацій за допомогою мінливих дескриптивних систем, тому не виявляють будь-якої граничної підстави. Розрив між одиничними спостереженнями і загальними гіпотезами в теоретичному дискурсі долається за допомогою дотримання вимог індукції. Відповідний об'єднавчий принцип має бути властивий практичному дискурсу. На думку мислителя, дослідження моральної аргументації у сфері логіки невідкладно призводять до необхідності впровадження певного морального принципу, який, як правило, відіграє ту ж роль в аргументації, що й індуктивний принцип у дискурсі дослідних наук [9].

Як бачимо, тлумачення терміну «аргументація» ілюструє наявність значної кількості дефініцій, які засвідчують його багатозначність та неусталене пояснення, і не подають узагальненого розуміння цього поняття. Не вдаючись до аналізу інших термінів, пов'язаних з проблематикою теорії аргументації через призму неформальної логіки, зазначимо, що окреслений термінологічний ряд потребує подальшого уточнення та доповнення.

У працях дослідників проблеми раціональної аргументації розглядаються за допомогою визначення її логічних характеристик. Йдеться про логічні правила і значення, з'ясування їх співвідношення та особливостей логічного слідування [5]. Норми правильної побудови думки виражені у формально-логічних правилах і законах. Про відношення висловлювання до істини, а також міру істинності висловлювання свідчить логічне значення. Логічна істина виступає певним абстрактним об'єктом у формі сукупності логічних принципів, законів, правил, аксіом, тобто логічними нормами, які є алгоритмами побудови логічних структур і оцінними параметрами формальної правильності.

Сучасна теорія аргументації характеризується основними правилами, що відповідають правилам доведення. Тобто правила, які стосуються елементів структури аргументації, поділяються на правила тези, правила аргументів та правила демонстрації. Логічні норми щодо тези виражаються у вимогах визначеності і тотожності собі. Правила щодо аргументів пов'язані із з'ясуванням їх попереднього значення істинності, тобто до включення судження в структуру аргументації. Правила щодо демонстрації, тобто обґрунтування, передусім включають всі правила слідування у процесі будь-якого висловлювання – дедукції, індукції чи традукції. Недотримання правил призводить до

порушення логічного зв'язку слідування, «уявного наслідку», в якому розривається зв'язок між аргументами і тезою, тобто між елементами структури аргументації [5, с. 72].

Раціональне обґрунтування, пов'язане з мовленнєвими контекстами, є ключовим чинником аргументації, особливість якого полягає у зв'язку підстав з оціночними вимогами, а не у відношенні до речей, котрі дійсно існують. Йдеться про пояснення об'єктивного стану речей, а не його аргументацію. Суперечка вчених у формі аргументації стосується не об'єктивного існування речей чи об'єктивних відношень між ними, а тверджень вчених, тобто не речі є предметом спору, а висловлювання щодо цих речей. У такий спосіб різниться обґрунтування у формі пояснення у природознавчому доведенні і аргументація в гуманітарних науках. З логічної точки зору для обох процедур спільною є імплікація, натомість відмінними є критерії об'єктивності/суб'єктивності і теоретичності/практичності.

Розбіжності між аргументацією і поясненням визначив Ю. Габермас, який під аргументацією розумів тип мовлення, де учасник тематизує спірні оціночні вимоги і за допомогою аргументів їх критично випробовує. Аргумент включає підстави, пов'язані систематичним чином з оцінкою проблематизованого висловлювання [9]. Ціннісна обумовленість аргументації передбачає критику і виправдання, що й зумовлює її назву – «критична аргументація». Контекстуальний зв'язок і комунікативний характер такої раціональності дають змогу визначити її як дискурсивну раціональність.

Відмінність між демонстративним доведенням і аргументацією характеризується розумністю і раціональністю. Якщо демонстративне доведення є прорахованим раціональним процесом, то аргументація, що має плюралістичну спрямованість є лише розумною як і вибір, ухвалення рішення, критика або виправдання, тобто апологія. Прикметно, що процедури критика й апологія мають протилежну спрямованість, проте доповнюють одна одну. Критика покликана виявити несумісні цінності і стимулювати виправдання перед аудиторією певної позиції чи поведінки, тоді як апологія може викликати критику аудиторії. З цієї точки зору класичне демонстративне доведення відрізняється від аргументації раціональністю демонстрації, що не вимагає реакції аудиторії. Натомість критична і апологетична аргументація є формою розумного співвідношення, адже потребує присутності та відгуку аудиторії. Як об'єктивна даність розумність в результаті суб'єктивізації не релятивізує істину, що є наслідком природи людини. Отже, розумність – прийнята в суспільстві думкою, яка є не суб'єктивним поняттям, а соціальною кон-

цепцією, зміст котрої полягає в тому, що будь-які зміни точок зору співрозмовників зумовлюють розширення або модифікації поля розумного [8, с. 222].

До соціальної конструкції розумності належать також традиції, звичаї, тобто будь-які нормативні положення, що функціонують у суспільстві, завдяки чому виникає комунікативний простір, де суб'єкти розуміють межі і напрям бесіди, формують стратегію і критику розмови. Водночас відхилення або заперечення неприйнятної думки обґрунтовується від звичних стандартів. Розумність полягає не стільки в обґрунтуванні абстрактної позиції, скільки в опорі на життєвий досвід, хоча необґрунтований аргумент також має соціальне походження [14, с. 131]. Відповідно, чим розумніший аргумент, тим сильніший він має вплив, що визначається ступенем розумності аудиторії. Отже, аргументація не зводиться до демонстративного доведення, де діють дедуктивні правила. Проте сила аргументу або контрастивізм як функція аудиторії пов'язана з принципом справедливості, тобто аудиторія спирається на своє розуміння норм – звичаїв, традицій тощо як передумов аргументу [15, с. 294].

Конструктивізм є характерною рисою комунікації у формі діалогу і розвивається на основі полілогу як контексту комунікації із більш складною структурою. Водночас діалогічна і полілогічна форми комунікації передбачають оцінку сили аргументу, за допомогою співставлення протилежних аргументів з точки зору практичного виміру їхньої ефективності.

Висновки. Отже, поява ідеї про необхідність формування неформальної логіки обумовлена нездатністю надавати конкретні відповіді практичного спрямування за допомогою формальних методів. Предмет неформальної логіки, яка артикулює своє практичне значення, полягає у дослідженні висловлювань природною мовою з використанням реальної аргументації, якій властива багатозначність і невизначеність. Хоча реальна аргументація широко застосовується, термін «реальна аргументація» має багато визначень, які артикують окремі його аспекти. Неформальна логіка позиціонується як практична галузь логічного знання, що виражається в спрямованості на аналіз реальних процесів аргументації. Водночас практична діяльність потребує теоретичних засад, що складає труднощі для неформальної логіки, яка не має універсального визначення та чіткої структури. Аналіз теорії аргументації у площині неформальної логіки ілюструє можливості раціональної діяльності у порівнянні з обмеженими формальними конструкціями.

Сучасна теорія аргументації або «нова риторика» – модель аргументації, яка утверджує форми розумної соціальної комунікації, що ґрунтуються на розв'язанні спірних питань на демократичних засадах. Такий підхід окреслює перспективи розвитку теорії аргументації, зокрема в контексті створення штучного інтелекту.

Література

1. Хоменко І. Неформальна логіка та аргументативне міркування. *Філософська думка*. 2016. № 3. С. 34–45.
2. Хоменко І., Шрамко Я. Логіка і філософія: грані взаємодії. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Філософія*. 2021. Вип. 1 (4). С. 14–23.
3. Щербина О. Філософія логіки, філософська логіка, аргументація. *Філософська думка*. 2013. № 5. С. 103–112.
4. Юркевич О. Плюралізм та аргументація у «новій риторичі». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2024. Серія «Філософія. Філософські перипетії». Вип. 70. С. 113–122.
5. Юркевич О. М. Раціональність аргументації: логічні правила та значення. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2021. Вип. 1(48). С. 70–81.
6. Eemeren F., Grootendorst R., Kruiger T. Introduction. *Handbook of Argumentation Theory: A Critical Survey of Classical Backgrounds and Modern Studies*. Dordrecht: De Gruyter Mouton, 1987. 334 p.
7. Freeman J. B. The Place of Informal Logic in Philosophy. *Informal Logic*. 2000. Vol. 20. № 2. P. 117–128.
8. Gadamer H. G., Geraets Th. F. Rationality Today. Ottawa: The University of Ottawa Press? 1979. 501 p.
9. Habermas J. Theorie des Kommunikativen Handels. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1981. 533 p.
10. Hitchcock D. Informal Logic and the Concept of Argument. *Philosophy of Logic*. 2002. P. 5–101.
11. Hichcock D. The practice of argumentative discussion. *Argumentation*. 2002. № 16. P. 287–298.
12. Johnson R. H., Blair J. A. New Essays in Informal Logic. Windsor: Informal Logic, 1994. 164 p.
13. Lewiński M., Mohammed D. Argumentation Theory. *The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy*. New York: John Wiley & Sons, 2016. P. 1–15.
14. Perelman Ch. Reflections on practical reason. *The new rhetoric and the humanities: Essays on rhetoric and its applications*. Dordrecht: Reidel. 1979. P. 124–133.
15. Perelman Ch., Olbrechts-Tyteca L. The new rhetoric: A treatise on argumentation. Trans. J. Wilkinson and P. Weaver. Paris: University of Notre Dame Press, 1969. 566 p.
16. Toulmin S. The Uses of Argument. Cambridge: Cambridge University Press, 1958. 264 p.
17. Santibáñez C. Steps Towards an Evolutionary Account of Argumentative Competence. *Informal Logic*. 2015. Vol. 35, № 2. P. 167–182.

Анотація

Борейко Ю. Г., Федотова Т. В. Сучасна теорія аргументації у площині неформальної логіки. – Стаття.

У статті з'ясовується комунікативний потенціал теорії аргументації під кутом зору неформальної логіки. Сучасна теорія аргументації, завдання якої полягає не лише в продукуванні теоретичних формулювань, а й наданні практичних настанов та висновків, відрізняється від традиційної, що має формальний характер. На відміну від формального підходу до теорії аргументації, який характеризується чіткою структурою, формальними умовами та системою аргументації, у неформальній логіці розробляються власні критерії, процедури та стандарти, які ґрунтуються на поєднанні теорії і практики, розумінні аргументації як різновиду діалогу, де використовується природна мова. У неформальній логіці аналізуються реальні аргументи, тоді як критеріями успішної аргументації є поняття релевантності, допустимості, достатності для переконання. Сучасна практика аргументації вирізняється діалогічністю комунікативних структур, а також вимогою наявності та реакції аудиторії. В розрізі комунікації вагоме значення має концепт розумності, що виявляється у формах критики і виправдання, яким властивий контрастивізм, тобто сила аргументу, котра, водночас, є функцією аудиторії. Розумність як соціальна концепція аргументації дає змогу розрізняти процедури доведення і аргументації. У контексті розумності аргументація керується принципом справедливості і покликана розв'язувати проблеми, в основі яких лежать ціннісні конфлікти. Із мовленевим контекстом пов'язане обґрунтування як головний чинник аргументації. Особливість обґрунтування полягає у поясненні об'єктивного існування речей, а не його аргументації, яка стосується висловлювань щодо речей, а не їхнього об'єктивного стану. Неформальний підхід до теорії аргументації сприяє властивому для науки зв'язку теорії і практики.

Ключові слова: аргументація, теорія аргументації, неформальна логіка, висловлювання, комунікація, дискурс, обґрунтування, критика, аудиторія.

Summary

Boreiko Y. H., Fedotova T. V. Modern theory of argumentation in the plane of informal logic. – Article.

The article discusses the communicative potential of argumentation theory from the point of view of informal logic. The modern theory of argumentation, whose task is not only to develop theoretical formulations, but also to provide practical recommendations and conclusions, differs from the traditional, formal one by its nature. Unlike the formal approach to the theory of argumentation, which is characterised by a clear structure, formal conditions and system of argumentation, informal logic develops its own criteria, procedures and standards based on a combination of theory and practice, understanding argumentation as a kind of dialogue where natural language is used. In informal logic, real arguments are analysed, and the criteria for successful argumentation are the concepts of relevance, acceptability and sufficiency for persuasion. The modern practice of argumentation is characterised by dialogic structures of communication, as well as the requirement of audience presence and reaction. In the context of communication, the notion of validity is of great importance, manifesting itself in forms of criticism and justification, which are characterised by counterargumentation, i.e. the strength of the argument, which is also a function of the audience. Intelligence as a social concept of argumentation allows us to distinguish between the procedures of proof and argumentation. In the context of reasonableness, argumentation is guided by the principle of justice and is intended to solve problems based on value conflicts. Justification as the main factor of argumentation is related to the speech context. The peculiarity of justification is the explanation of the objective existence of things, not its argumentation, which concerns statements about things, not their objective state. The informal approach to argumentation theory facilitates the inherent connection between theory and practice in science.

Key words: argumentation, theory of argumentation, informal logic, statements, communication, discourse, justification, criticism, audience.